

Te Reo Rangatira Tauaromahi Kaupae 1

Erena Koopu
Guest artist
Ringa Toi Student Exhibition 2023

Ka tautoko tēnei tauaromahi i te:

Paerewa Paetae 92074 (1.2)

Te whakamārama i te pānga o te horopaki ki te reo

Ko te tauaromahi he taurira mahi a te ākonga e whakamārama ana i te matū o te paerewa paetae. He mea āwhina i te kaiako ki te kōwhiri whakataunga aromatawai ki te taumata e tika ana.

	<p>Taumata: Kairangi</p>
<p>1.</p>	<p>Hei tohu i te Kairangi, me tōtōpū te whakamārama i te pānga o te horopaki ki te reo.</p> <p>Kia tutuki pai tēnei i te ākongā:</p> <ul style="list-style-type: none"> • me matapaki ngā pānga o te horopaki ki te reo • me whaihua te reo o te whakamārama. <p><i>Ka matapaki i ngā pānga o te horopaki ki te reo.</i> Ka tautokona ngā pānga kua tautohua ki ētahi tauira, ā, ka kōrerohia ētahi hononga i waenga i ngā pānga, ngā hua rānei ka puta i te nohotahi o ētahi pānga.</p> <p><i>He whaihua te reo o te whakamārama</i> He nahanaha te takoto o ngā kōrero, he arorau te raupapa o ngā whakaaro. He koi, he popoto te kōrero. He hāngai, he tika, ā, ka kotahi atu ki ngā mōhiotanga ki ngā pānga o te horopaki ki te reo. Ka whakamahia ētahi rautaki whakawhitiwhiti kōrero e mau ai te kaipānui, te kaiwhakarongo.</p> <p>Te Reo Rangatira: 1.2 Ngohe A – He horopaki hurihuri, he reo hurihuri</p> <p><i>Tā te ākongā mahi (kei te whārangi e whai ake nei)</i></p> <p>Ka tātari i ngā momo urupare hei whakarauora mai i te reo Māori. Ka whakamārama mēnā rānei i tutuki i ēnā urupare te tiaki, te penapena me te whakarauora anō i te reo. Ka tātari i ētahi take e pāpā ana ki te reo i tō rātou ake hapori.</p> <p>Kua tuhi pūrongo hei āta matapaki (1) i ngā take e pāpā ana ki te oranga tonutanga o te reo Māori (2). Kua whakaatu i tētahi huarahi rerekē (3) e pā ana ki ngā urupare e hāngai ana ki te whakaako (4) o te reo Māori ki roto i ngā kura auraki (5). Kua marohi i ētahi rautaki (6) me te āta taunaki ki ngā hua i puta mai i te rangahau (7).</p>

<p>Tā te ākongā mahi: Kairangi</p>	
<p style="text-align: center;">Whakarongo!</p> <p style="text-align: center;">Ki te reo Māori e karanga nei Ki ngā akoranga rangatira Nā te Atua i tuku iho ki a tātou e Pupuritia, kōrerotia mō ake tonu He kupu tuku iho mō tēnei reanga Whiua ki te ao, whiua ki ngā iwi katoa</p> <p>Te Reo Māori – mō te Ao katoa? E kīia ana te waiata nā Ngoi Pēwhairangi i tito (7), āe mārika! He aha ōku whakaaro? Āe mārika! (3) Me pērā hoki ki taku kura, me noho te reo Māori hei akoranga me mātua tutuki. (5) Engari, me āta whāngai, me āta tiaki i te taha whakaako me te taha whakamahi. (4)</p> <p>Kei roto ahau i te tau tekau mā tahi. Ko tētahi taha ōku, i ahau mai taku māmā i ngā wai tukukiri o Poukawa, i te wāhi o Te Hauhau kē, i te marae o Kahurānaki. Kīhai ahau i tipu ake i roto i ngā hohonutanga o te reo Māori, engari he ngākau nui ahau ki te reo me te ahurea Māori.</p>	

He whakapapa Māori tōku, ā, he whakapapa nō iwi kē atu tōku. Kāore he aha ki ahau, engari he mea nui te reo Māori ki ahau. (1)

I te wā i pēnei te pakeke o ōku kaumātua, i whakarewaina ko te petihana reo Māori (7) ki te whare paremata ki te whakamana i tō tātou reo Māori. Nō taua wā tonu, i pono te hunga e kōrerotia nei i te mate haere o te reo Māori, ā, i whai huarahi whakarauora mō te reo Māori, kei mate, kei noho wawata noa! (2) Ka āhua pērā tātou i tēnei wā nei, nē? Te kimi huarahi whakarauora mō te reo Māori. (6)

Koirā tāku i whakapae nei, horahia te reo ngā wāhi katoa i ngā wā katoa. Whiua ki te ao, whiua ki ngā iwi katoa! (6) Me reo Māori ngā āhuratanga o taku kura, ā, me reo Māori hoki ngā wāhanga o te kura. (5) Kua mō te whakamāori noa iho nei, engari ki te whakanui. Ko te nuinga o ngā kura huri rauna i te rohe nei, he āhuratanga Māori tō tēnā kura, tō tēnā kura. Me rangi reo Māori pea mātou o taku kura? (6) He pātiki kua hoki ki tōna puehu pea? E aua.

I hua ake ko Te Rangi Reo Māori, ā, kua whakaroaroa ake ki te kotahi wiki, arā ko Te Wiki o te Reo Māori i taua wā o te petihana reo Māori. Hei aha? Hei taonga pupuritia, hei taonga kōrerotia mō ake tonu. (2, 7)

Tērā pea, me kimi huarahi ōrite ki te kōhanga? Nō te tau 1982 ka whakatūwherahia te Kōhanga Reo tuatahi i Pukeatua, i Wainuiomata. (7) Kia pērāhia te whāngai atu i ngā tamariki i runga i ngā manaakitanga, i te ngākau nui, i te manawa nui me ērā momo. Me pērā ngā kaiako, ngā pakeke i te tuatahi. (6)

Nā konā ka heke aua ngākau nui ki taku reanga me ngā reanga kei te piki mai. E kore te reo Māori nei e ora ki te kore tātou katoa e tino pērā rawa te āta whāngai ki a ia. (6) Ki te kore ināianei, tēnā, mō āwhea kē atu? Pupuritia, kōrerotia mō ake tonu, he kupu tuku iho mō tēnei reanga. Whiua ki te ao, whiua ki ngā iwi katoa! (1)

	Taumata: Kaiaka
2.	<p>Hei tohu i te Kaiaka, me hōhonu te whakamārama i te pānga o te horopaki ki te reo.</p> <p>Kia tutuki pai tēnei i te ākongā:</p> <ul style="list-style-type: none"> • me whakaahua ngā āhuatanga motuhake o te horopaki • me whānui te māramatanga ki ngā pānga o te horopaki ki te reo ka kitea • me whaitake te reo whakamārama. <p><i>Ka hōhonu te whakamārama</i> He whānui tana mōhio ki te reo o te horopaki, ā, ka tāpiri i ētahi taipitopito hei whakaahua i te reo. Ka whakamahi i ngā mōhiotanga ki roto i ētahi tino horopaki.</p> <p><i>Ka whakaahua i ngā āhuatanga motuhake o te horopaki</i> Ko ngā mea ka kitea, ka rangona i tāua horopaki tonu.</p> <p>Te Reo Rangatira: 1.2 Ngohe A – He horopaki hurihuri, he reo hurihuri</p> <p><i>Tā te ākongā mahi (kei te whārangi e whai ake nei)</i></p> <p>Kua tuhi pūrongo hei matapaki (1) i ngā take e pāpā ana ki te oranga tonutanga o te reo Māori (2). Kua whakamārama i ngā urupare (3) e hāngai ana ki te whakaako (4) o te reo Māori ki roto i ngā kura auraki (5). Kua tātari i ētahi rautaki (6) me te āta taunaki ki ngā hua i puta mai i te rangahau (7).</p>

	Tā te ākongā mahi: Kaiaka
	<p>Ka mahara ake ahau ki te wā i whakataukī ai a Tā Apirana Ngata i tana kōrero nei: (7)</p> <p style="text-align: center;">E tipu e rea mō ngā rā o tōu ao Ko tō ringa ki ngā rākau ā te Pākehā Hei ara mō tō tinana Ko tō ngākau ki ngā taonga ā ō tīpuna Māori Hei tikitiki mō tō māhunga Ko tō wairua ki te Atua, nāna nei ngā mea katoa.</p> <p>E mōhiotia whānuitia ana e tātou, ko te reo Māori te reo o te whenua. Māori mai, iwi kē atu mai, ka kōrero i te reo. I pērāhia e ō tātau tīpuna nē rā? He wā tōna ka noho te reo Māori hei reo matua o te motu, tino matua ake nei. Engari, e ai ki nga tatauranga, kāore pea i te pērātia i tēnei wā nei. (2, 7) Nā reira ko te pātai ia pea, te reo Māori – mō te ao katoa? Anā, māku e kī atu, āe.</p> <p>Mēnā ka tino aro atu ki ngā kupu poropiti nei, ehara ēnei kupu i te kupu poropiti engari he kupu poropiti ēnei. He tirohanga matakite, he kupu matapae, he tirohanga whai whakaaro ēnei – kia ahatia? Kia rehe te ringa mauī, kia rehe hoki te ringa katau. Kia hopukina ngā hua o te ao tūroa, kia pērā hoki mō te ao tū nekeneke. (3) Nā reira, ki te āta whai i ngā kupu kua tukuna mai nei e ia, kei te kite ahau – tukuna te reo ki rere ki te ao katoa, kia tino rangonatia i runga i te kaha kōrerotia. (6)</p> <p>Ko taku whakapae, me hora tō tātou reo ki ngā wāhi katoa, ki reira noho tangata whenua ai. (6) A, ka kōrero ahau mō tōku kura, me hora te reo Māori i ngā akomanga katoa. (5) Tāpirihia ngā kupu Māori ki ngā pakitara o ngā whare, o ngā tari, o ngā akomanga. (4) Me reo rua ngā tohu whenua, me reo rua ngā karakia, me reo rua hoki ko ngā waiata – he aha ai? Kia noho māori ko te reo Māori. (1, 5)</p>

	<p>Taumata: Paetae</p>
<p>3.</p>	<p>Hei tohu i te Paetae, me whakamārama te pānga o te horopaki ki te reo.</p> <p>Kia tutuki pai tēnei i te ākongā:</p> <ul style="list-style-type: none"> • me tautohu ngā āhuatanga motuhake o te horopaki (1). • me whakaatu māramatanga ki ngā pānga o te horopaki ki te reo (2). • me mārama te reo whakamārama (3). <p><i>Tā te ākongā mahi (kei te whārangi e whai ake nei)</i></p> <p>Kua tautohu ngā āhuatanga motuhake o te horopaki (1). Kua whakaatu mārama ki ngā pānga o te horopaki ki te reo (2). Kua mārama te reo whakamārama (3).</p> <p>Te Reo Rangatira: 1.2 Ngohe A – He horopaki hurihuri, he reo hurihuri</p> <p>Tupe au nuku, tupe au rangi, whati ki runga, whati ki raro - uru mārangaranga!</p> <p>Anei taku mahi tātari i te reo o tētahi horopaki motuhake, me taku whakamārama i te hāngai o te reo ki tēnā horopaki. Ko tā tēnei paerewa he aromatawai i taku kaha ki te matapaki i ngā pānga o tētahi horopaki ki te reo, o te reo rānei ki te horopaki. Ko te kaupapa matua o tēnei paerewa ko te reo me te taiao e noho nei te kōrero.</p> <p>Ko te momo reo i tīpakohia e au, ko te reo mōteatea. Ko te mōteatea e kōrerotia ana, ko te Waiata a Ruawharo. Ko Ruawharo tētahi o ngā tohunga i runga o te waka tapu o Tākitimu. Ko Tamatea Arikini te kaihautū o tēnei waka. (3)</p> <p>E rua ngā pānga o tēnei reo ki te horopaki! E ai ki ngā kōrero, nō te taenga mai o te waka tapu o Tākitimu, he karakia kē ēnei kupu. Nā reira ki te whakamahi ēnei kupu pērā, ka rerekē te pānga o te reo ki te horopaki, arā ko te whakaterere waka. Koia nei tētahi o ngā āhuatanga motuhake. Ka tonoa te taiao kia hāpai ake i āu mahi, kia whakatutuki i āu mahi. Koia nei te pānga tuatahi. Ko tēnei horopaki, kia papa pounamu te moana, kia haumaruru te haere mai ki Aotearoa nei! (1)</p> <p>Ka kōrerotia ngā wāhanga o te taiao, ka tonoa hoki!! <i>Tū mai awa, tū mai moana</i> - kei te kōrero mō te wai. I tīmata i te awa, kātahi ka puta atu ki te moana. <i>Tupe au nuku, tupe au rangi</i> - he momo karakia te tupe, nā reira kei te karakia (Māori ake nei) ki ngā wāhi katoa. Ko ngā au o te moana e kōrerotia nei. <i>Whati ki runga, whati ki raro - uru mārangaranga!</i> Ka whati ngā tai, ka haere whakateuru nei. <i>Pērā hoki rā taku manu nui nā Tāne, ka tatau atu ki roto o nuku ngahere!</i> - kia haere pērā i ngā manu nui nā Tāne. Nā, kei te kōrero mō ngā Atua Māori. Koia nei ētahi o ngā āhuatanga motuhake. (1) (2)</p> <p>Kei te karanga atu ki ngā Atua Māori nei. <i>Koro i runga, koro i raro, koro i Tāwhirimātea ki kō rā hoki koe tū mai ai!</i> I karangatia a Tāwhirimātea ki tō mai ai te waka ki te huarahi e tika ana ahakoa te kaha o ngā au i te moana. <i>Ka hura te Tamatea nunui, ka hura te Tamatea roroa.</i> Koia nei pea ngā marama, ngā pō o Tamatea e whakaterere waka nei a Ruawharo. Koia nei ētahi o ngā āhuatanga motuhake. <i>Tūmatakōkiriritia!</i> E whakapae ana au i whakarewaina te waka tapu o Tākitimu i te wā o te auhitūroa rongonui, arā ko Whetū a Heri. Koia nei ētahi o ngā āhuatanga motuhake, kei te kōrero mō te maramataka. Ko te wairua o te karakia nei, he tohutohu, nā reira he ōkawa. E mōhiotia whānuitia ana, kia kua te kaikarakia e whati i ana karakia, nā reira tē taea tēnei momo reo te huri ki reo kē, arā hei reo ōpaki, hei reo whakakata i te tangata rānei. He reo whakakiriūka tēnei, nā reira koia nei te pānga (tuatahi) o</p>

tēnei reo ki tēnei horopaki. (1) (2) (3) Ināianeī, ka whakamahia kētia tēnei momo reo hei reo mōteatea i runga i te marae, i roto hoki i ngā kaupapa huri, huri. Koia nei te pānga tuarua. Ka whakakōrero te taenga mai o te waka tapu o Tākitimu ki Aotearoa nei, hei hononga whakapapa, hei kōrero tuku iho, hei hononga tāngata, hei momo mihi,, kua hei karakia ki te taiao. Koia nei ētahi o ngā āhuatanga motuhake. (1) (2)

Tērā pea, kua ngaro tōna tapu, me ōna āhuatanga karakia nei. Kua huri hei mōteatea, hei waiata tautoko hoki. Mena he kaupapa wai, he kaupapa waka, he kaupapa e kapo nei i ngā kōrero tuku iho nei, ko te painga atu tēnā! Tērā pea, kua ngaro hoki te oro o te karakia i a tātou e waiatahia ana i te mōteatea nei, koia nei pea tētahi pānga o te horopaki ki te reo nei. Ko tōna kahaoro he āhua mōteatea, he āhua waiata koroua. (1) (2)

I ētahi wā ka kitea te reo ā-tinana ka ahu mai i te ihiihi me te wana. Mā te ngākau hihiko e whakapuaki ai ngā kare ā-roto kia kitea rawatia aua mea rā. Ka wiri ngā ringa, ka pūkanakana ngā whatu, ka mārangaranga te tinana kia hāngai ki ngā kupu pērā - arā, *tupe au nuku, tupe au rangi, whati ki runga, whati ki raro - uru mārangaranga!*. Anō nei ko koe pea te waka e whakaterere ana. He waiata hiwa ināianeī, koia nei tētahi pānga, arā he horohoro i a tātou i te tapu o te karakia. He reo ngahau, he reo uruhau. (2)

Kāti ake, koia nei taku mahi tātari i te reo me te taiao e noho nei te kōrero mō taku waka, mai rāno ki ēnei wā nei.

Ko ngā kupu o te mōteatea kua kōrerotia nei:

Tū mai awa, tū mai moana, ko koe kei takahia noatia e au

Tupe au nuku, tupe au rangi, whati ki runga, whati ki raro - uru mārangaranga!

Pērā hoki rā taku manu nui nā Tāne, ka tatau atu ki roto o nuku ngahere!

Maia whiwhia, maia rawea, maia whakatakahia!

Ka taka te huki rawea, koro i runga, koro i raro,

Koro i Tāwhirimātea ki kō rā koe tū mai ai!

Ka hura te Tamatea nunui, ka hura te Tamatea roroa,

Te kua ka nuku, te kua ka rangi,

Te aio ā nuku te aio ā rangi, te kura mai hukihuki te kawē au tetere, kawē a nuku, kawē a tai - oi! Tūmatakōkiriritia!

Hoatu waka ki waho, hoatu waka ki uta, ngaru hinga atu, ngaru hinga mai!

I runga te mata wahine, i raro te mata tāne huki nawenawe!

Tēnei te waka ka whakairihia. Ko Tākitimu te waka e, ko Tamatea-Arikinui te tangata!

Ngā tohutoro

<https://nzetc.victoria.ac.nz/tm/scholarly/tei-MitTaki-t1-body-d1-d8.html>

<https://nzetc.victoria.ac.nz/tm/scholarly/tei-MitTaki-t1-body-d1-d3.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=rpMkxS8ptUc>

